

Ա. ՀԱՏԻՏՅԱՆ

Ա. ՆԵՐՍԵՍ ԾՆՈՐՀԱԼԻՆ

ԵՎ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ

Ժամանակաշրջանը, ուր ապրում ենք, ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ հատկանշվում է Էկումենիզմով և Էկումենիկ շարժման աշխուժացումով:

Եկեղեցու ժամանակակից միութենական շարժումը սկիզբ է առնում մեր դարասկզբից, երբ դավանական ու ծիսական հոդի վրա բաժան-բաժան եղած, պառակտված քրիստոնեական եկեղեցիները վերջնապես ըմբռնեցին Քրիստոսով ճշմարիտ և վերջնական միության վերադառնալու անհրաժեշտությունը, և բոլորի մեջ էլ բարի ձգտում առաջ եկավ անկեղծ զոջումով հաղթահարելու բաժանումների գայթակությունը, իրենց առաքելական գործն ու քարոզչությունը հաջողությամբ և ավելի մեծ արդյունավորությամբ կատարելու համար ժամանակակից աշխարհի պայմաններում:

Եկեղեցիների միության շարժումը հին է և ծանոթ է ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ Էկումենիզմ անունով:

Էկումենիզմ բառը ծագում է հունարեն oikos (Օյկոս=տուն) բառից և սկզբնապես նշանակել է «բնակված ամբողջ աշխարհը» (Օյկումենն):

«Էկումենիզմ» բառը ունի, սակայն, պատմական մի շարք իմաստներ, որոնցից կարե-

վորն է երկու կամ ավելի եկեղեցիների կամ տարբեր դավանության պատկանող քրիստոնյաների միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները: Սա բառի ժամանակակից իմաստն է, որն արտահայտում է տիեզերական քրիստոնեության պատկանելու գիտակցությունը և այլ եկեղեցիների հետ միության ցանկությունը:

Այսօր այդ բառը ճշգրտորեն գործածվում է բացահայտելու համար այն ամենը, ինչ վերաբերում է համայն եկեղեցու միությանը, ինչ վերաբերում է Քրիստոսի եկեղեցու առաքելությանը, ուսուցմանը, պաշտամունքներին, ծառայությանն ու քարոզչությանը աշխարհին:

Անցյալում եկեղեցու կյանքում բոլոր այն ջանքերը, հանդիպումները, բանակցությունները, թղթակցությունները, որոնք դարերի ընթացքում կատարվեցին վերականգնելու համար Քրիստոսի սուրբ, առաքելական եկեղեցու ընդհանրականությունն ու մեկությունը, մտնում են Էկումենիկ շարժման պատմության մեջ:

451 թվականին գումարված Քաղկեդոնի ժողովը պառակտեց Քրիստոսի տիեզերական եկեղեցու ընդհանրականությունն ու միությունը, մեկությունը, և ստեղծվեցին

Կայսրը այս ոգով և ամենայն վճռակա-
նությամբ պաշտոնապես եկեղեցիների միու-
թյան հարցը դրեց Գրիգոր Գ Պահլավունու
և Շնորհալու առաջ:

Կայսեր առաջարկած միությունը իր խոր-
քում նպատակ ուներ խարխելու Կիլիկիա-
յում նաև նորահաստատ հայ ազգային պե-
տականության հիմքերը և վնասակար էր
մեր եկեղեցու ինքնուրույնության և դարա-
վոր գոյության, որոնց ջերմ պաշտպանն էր
Շնորհալին:

Այս իմաստով պատմական ու նաև այժմե-
ական մեծ նշանակություն ունեն եկեղեցա-
կան միության հարցում 1165—1173 թվա-
կաններին Շնորհալու գրած 7—8 թղթերն ու
այլ գրվածքները, որոնցում հատկորեն նա
նշել է իր դիրքը և սահմանել իր սկզբունք-
ները միության հարցում հանուն հայ եկեղե-
ցու: Շնորհալու այդ դիրքը և սկզբունքները
ամփոփոյս պահվել են մինչև այսօր: Եվ երբ
հայ եկեղեցու առաջ հետազգայում դրվել է
եկեղեցիների միության հարցը, մեր հայրա-
պետներն ու վարդապետները առաջնորդվել
են Շնորհալու ոգով:

Շնորհալու ժամանակ, 1165 թվականին,
ստիժ ներկայացավ ուղղակի բանակցու-
թյունների մեջ մտնելու հույների հետ:

1164 թվականին վեճ ծագեց Ռուբինյան
Թորոս և Լամբրոնի տեր Օշին իշխանների
միջև: Շնորհալին հաշտարարի դեր կատա-
րեց և ամրապնդեց կիլիկյան հայ պետակա-
նության հիմքերը և կենտրոնախույս հայ
իշխաններին համախմբեց ազգային կենտ-
րոնական իշխանության դրոշի ներքո:

1165-ին դեպի Հոռմկլա իր ճանապարհին
Շնորհալին այցելեց Մամեստիա, ուր հան-
դիպեց «թագավորազարմ իշխան Ալեքսե-
ին», որը նշանակվել էր «դուքս կողմանց
արևելեաց», և որը ցանկանում էր «մեծաւ
ուրախութեամբ» տեսնել Շնորհալուն և իմա-
նալ «զպատմառա պատակտելոյ միոյ եկե-
ղեցոյ Բրիստոսի»²:

Շնորհալին իր առանձնած հայրենասի-
րական, հաշտարար առաքելությունը «զհա-
ստացեալ գործն արդեամբ» կատարելով,
ինչպես նշում է Լամբրոնացին³, վերադա-
նում է Հոռմկլա, «անքակ սիրով կապակե-
ցեալ» երկու հայ իշխաններին:

Ի պատիվ Շնորհալու մինչև Մամեստիա
նրան ուղեկցում է Օշինը՝ Լամբրոնի «զերա-
գույն իշխանն», ինչպես իր հորը անվանում
է Լամբրոնացին:

Մամեստիայում Ալեքս իշխանը, որը հե-
ծելագորաց սպարապետ էր, բայց և «կորո-

վամիտ և իմաստուն մի անձնավորություն»,
հետաքրքրվում էր եկեղեցական հարցերով
և ուզում էր «խոհական հայոց առաջնոր-
դից» Շնորհալուց, իմանալ «Բրիստոսի եկե-
ղեցու պատակտման պատճառները»:

Շնորհալու Մամեստիա գտնվելու առիթից
օգտվելով իշխանը նրան հրավիրում է իր
պալատը, «հյուր պահեց Ներսեսը, օրերով
բանակցեցավ և վիճաբանեցավ անոր հետ,
բոլոր դավանական և ծիսական տարբերու-
թյանց վրա և գոհ մնալով անոր տված բա-
ցատրություններեն, խնդրեց, որ գիրի առնե
իր խոսած կետերը»⁴:

Շնորհալին Մամեստիայում շարադրում է
հայ եկեղեցու դավանության և կարգաց ու
ավանդության մասին իր առաջին գիրը, ո-
րի պատճենը պահել է Լամբրոնացին իր ժո-
ղովածուում, «Պատմառ խնդրոյ միաբանու-
թեան թագաւորին Հոռոմոց Էմմանուէլի և
սրբոց կաթողիկոսացն հայոց՝ Ներսեսի և
Գրիգորիսի թողթքն՝ զոր գրեցին առ մի-
մեանց»⁵:

Հանդիպումից հետո Ալեքս իշխանի
խնդրանքով Շնորհալին գրի է առնում և նը-
րան է ներկայացնում, հանում իր կաթողի-
կոս եղբոր և իրեն, «Զմերս դաւանութիւն
հաւատոյ և զկարգս եկեղեցոյ» գրվածքը:

Այս թուղթը եկեղեցական միության մա-
սին Շնորհալու գրած առաջին պաշտոնա-
կան թուղթն է, որի ամբողջական վերնա-
գիրն է՝

«Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հա-
յաստանեաց եկեղեցոյ, գրեալ ի Ներսիսէ
արքեպիսկոպոսէ յեղբօրէ տեառն Գրիգորի-
սի կաթողիկոսի հայոց, ի խնդրոյ գերապա-
տի փեսայէ ինքնակալ թագաւորին հոռոմոց
Մանուէլի Ալեքսի Մեծի պոռտոստոռատօռի,
յորժամ ել յարևելս, և էր ի Մամեստիայ
մայրաքաղաքին կիլիկեցոց, ի թուականու-
թեան հայոց վեց հարիւր տասն և չորս»⁶:
(614+551=1165):

Հանդիպման և խոսակցության ժամանակ
Ալեքս իշխանը, ինչպես երևում է, Շնորհա-
լուն է ներկայացնում կայսեր կողմից նա-
խապես կազմված և իրեն ուղարկված գրա-
վոր մի հարցարան, ուր կային դավանական
և ծիսական ծանր մեղադրանքներ հայ եկե-
ղեցու հասցեին: Այդ մասին է ակնարկում
Շնորհալին իր սույն թղթի մեջ, երբ հաճախ
անդրադառնում է այդ հարցերին, նշելով,
թե «գրեալ էր ի թղթի», «դարձեալ գրեալ էր
ի գիրս», «ի գիրս ասացեալ էր», «գրեալ էր

² Ն. Շնորհալի, Հնդհանրական թուղթ, ի ս. էջ-
միածին, 1865, էջ 116:

³ Անդ, էջ 115:

⁴ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, Ազգապատում,
Ա. Բեյրութ, 1959, էջ 1385:

⁵ Ն. Շնորհալի, անդ, էջ 113—292:

⁶ Անդ, էջ 117—144:

և զայս ինչ», «նաև այս ևս ամբաստանություն գրեալ էր գտնու»:

Ծնորհալին հետևողականորեն և հավատարիմ հայ եկեղեցու ավանդությանը, համարձակորեն պաշտպանում է հայ եկեղեցու դավանական դիրքը և ծիսական պաշտամունքային կարգ ու սարքը և չի զիջում ոչ մի հարցում:

Իր գրի առաջին մասում Ծնորհալին հանգամանորեն ներկայացնում է հավատո մի հանգանակ, որի մեջ ընդարձակորեն կանգ է առնում մարդեղության խորհրդի և Քրիստոսի երկու բնությունների միավորության վրա: «Կիտրջի Քաղկեդոնը հիշելեն և երկու բնություն բացատրությունը հերքելեն և կրքավականանա «երկուց կատարեալ բնութեանց» միավորությունը պաշտպանել, զգմարդկային բնութիւնս խառնմամբ և միաբնութեամբ» միացած ընդունիլ և ոմն և ոմն բանաձևը մերժել, որ Լոսնի տոմարի մեջ ընդունված է»⁷:

Ծնորհալին բնությանց հարցում հետևողականորեն պաշտպանում է հետևյալ բանաձևը. «Ասեմք մի բնութիւն ի Քրիստոս»,

⁷ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1386:

բայց «ոչ ըստ Եստիքեայ, այլ ըստ Կիրդի»: «Այս կերպով հայադավան դրությունը կրկնակի առանց հունադավան դրությունը մեղադրելու, որ միայն խոհական զգուշավորություն մըն է»⁸:

Օրմանյան արբազանը նշում է, որ տեսակցության ժամանակ Ծնորհալին երբեք իր կողմից կազմված հատուկ մի ծրագրի չի հետևում, այլ, ինչպես Ծնորհալին էլ է վկայում, ինքը ներկայացնում է «ժամուս փութոյ համառօտ և յայտնի բանի», սակայն զրուկանդակն պարագրելով, հաւատոյ մեր ճշմարտութիւն և եկեղեցոյ կարգաորոշութիւն ի հարց արքեպ աւանդից ընկալեալ»⁹ (Ընդգծումը մերն է— Ա. Հ.):

Այնուհետև պատմական և աստվածաբանական փաստերով և «անստո բանիք» պաշտպանում է Քրիստոսի ճնունդը հունվարի 6-ին կատարելու առաքելական հրահանգը, պատկերների հարցում պնդում է, որ «Փրկչականն ընդունիմք և երկրպագեմք», իսկ արքեպի նկարները՝ «պատուունք», «Սուրբ Աստուածը», «որ յաչեցար»-ով ենք երգում, «ի դէմս Որդոյն», սուրբ պատարագի գինու մեջ ջուր չխառնելը համարում է Լուսավորչից մնացած առաքելական ավանդություն, և այլ ծիսական հարցեր¹⁰:

Ծնորհալին իր առաջին այս հավատո գիրը փակում է «երդմամբ, թե ոչ ավելի ոչ պակաս բան մը գրած չէ, այլ միայն ու միայն ճշմարտությունը գիրի առած է... պարունակությունը կատարելապես հայ եկեղեցվո ազատախոհ և շինարար սկզբունքներու համաձայն է, մեկնությունները հիմնական են և հայոց դավանութենեն կամ ծեսեն բան մը զոհված չէ»¹¹:

Ծնորհալու սույն հավատո գիրը իր հայոց պատմության մեջ ամբողջությամբ մեջ է բերել նաև Կիրակոս Գանձակեցիին¹²:

Պատմական այս հանդիպումից մի տարի հետո, 1166 թվականին, Ալեքս իշխանը Ծնորհալու հավատո այս գիրը անձամբ տանում է Պոլիս և հանձնում Կիո Էմմանուել կայսրին, հունաց Դուկաս պատրիարքին և Սինոդին, խոսելով նաև Ծնորհալուց առաջած իր խորը և անկեղծ տպավորությունների մասին, որպես ժամանակի մեծ եկեղեցականի: Ծնորհալու նամակի «պարզությունն ու զորությունը» մեծ տպավորություն են թաղնում Կ. Պոլսում, արքունիքում և բյուզանդական շրջանակներում:

⁸ Անդ:

⁹ Ն. Ծնորհալի, անդ, էջ 118:

¹⁰ Անդ, էջ 126—144:

¹¹ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1387:

¹² Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, Երեւան, 1961, էջ 121—147:

«Սբանչացաւ հիացաւ արքայն տեսեալ զգօրութիւն իմաստիցն» որ պարունակեալ էր ի բանս» Շնորհալուսն, վկայում է Լամբրոնացին¹³: «Գովեցին զհաւատս հայոց ամենայն իմաստունք յունաց», ավելացնում է Գանձակեցին¹⁴:

Շնորհալու թղթի ազդեցության ներքո թեև ուշացումով, 1167 թ. սեպտեմբերին կայսրն իր առաջին նամակն է գրում Գրիգոր Գ Պահլավունուն, որն արդեն վախճանվել էր 1166-ին, «յաղագս այսր իրաց»՝ հայտնելով իր «սիրոյ ողջոյն»-ը և Շնորհալուսն հրավիրում էր Կ. Պոլիս բանակցությունների համար:

Կայսրը և հույները կարծում էին, թե «Շնորհալին բացատրված գրությամբ հնար է համաձայնության հանգիլ և գործը մշակելով, հայերը կրոնական միության ալ հպատակեցնել»¹⁵:

Կայսրը նամակում հստակորեն ասվում էր. «Պարտ է ամենեցուն որք ի ձեռն աստուածային մկրտութեանն զՔրիստոս զգեցեալ են... և մերձ են յամբիժ հաւատս, որպէսզի միատրեալք ի Քրիստոնէական լրումնք»՝ մի հօտ լինիցին ամենայն քրիստոնէայք և ի միոյ հովուապետէ ուսանիցին... և միով գաւազանաւ հաւատոյ հովուին ի միասին... և մի փարախ ողղափառ եկեղեցւոյ տաւաղեսցին, զոր առաւել ևս մանաւանդ Աստուած պահանջէ յիմում թագաւորութեանէ»¹⁶:

Կայսերական նամակում ամեն բան ասված էր եկեղեցիների միության թափանցիկ շղարշի տակ, հունական մեծապետական ու գաղափարախոսական գերիշխանությունը հայ եկեղեցու և հայ ժողովրդի վրա հաստատելու տխուր վճռականությամբ:

Կայսեր «նամակը իր անորոշ բացատրություններով գաղտնի մտադրություն մը կրպարունակէ կերպով մը հայերը հունական եկեղեցվույն հպատակեցնելու, և շատ անհավասար դիրք մը կուտա հայերուն... Նամակին գաղտնի մտքերը Ներսէսի աչքեն չվրիպեցան և ամենայն ճարտարությամբ ուզեց հույներուն գլուխը դարձնել անոնց կազմած ծրագիրը»¹⁷:

Շնորհալին կայսեր 1167 թվականի սեպտեմբերին իր եղբոր և իրեն գրած նամակին պատասխանում է հանգամանորեն և համարձակությամբ ու սպառնիչ կերպով: Շնորհալու՝ կայսեր գրած նամակի վերնագիրն է. «Պատասխանի առաջին թղթոյն թագաւորին

հոռոմոց Մանուէլի, գրեալ Ներսիսի կայսունիկոսին հայոց»:

Նամակն սկսվում է հետևյալ քաղաքավարական խոսքերով. «Քրիստոսապականեալ ինքնակալ ծիրանածին և օգոստոսափառ սուրբ թագաւորի, երկնաւորին յերկրի անուանակրի և աթոռակալի...»¹⁸:

Այնուհետև Շնորհալին իր նամակում նշում է, որ իր կայսրոյիկոս եղբայրը մահացել է «որքս զմեզ ի հօրն բարոյ խրատու և խնամոց ի մէջ ծովու աշխարհի և շուրջ եղելոց օձից և կարճաց թողլով»¹⁹, որով իրեն անհնար է նման աննպաստ պայմաններում Հայրապետական Աթոռը անտեղ թողնել և առանձին Կ. Պոլիս գալ, ուստի ինքը կայսրըին հրավիրում է «գալ յարևելս ի պատճառս նորին գործոյ և իրի»²⁰:

Ապա Շնորհալին շեշտում է, որ «Քրիստոսի եկեղեցու տիեզերական խաղաղությունը» վրդովվել է կրոնական նեղմտության, նախանձի և ատելության, «լեռնացեալ անբարտառանդութեան» և «բռնութեան» պատճառով²¹, որոնց հետևանքով էլ «մինչև ցայժմ» հայհուլում է «երկրոցնց կողմանցն սուրբ հաւատոյ» կարգը²²:

Հորդորելով հույներին, որ խոնարհության օրինակ վերցնեն Քրիստոսից, Շնորհալին հստակորեն նշում է, որ եկեղեցիների միությունը չի կարող գլուխ գալ «թագաւորական հաւակու զօրութեամբ, այլ՝ քաղցրագոյն խոնարհությամբ»²³, որովհետև, գրում է, «եօթն հարիւր ամ աւելի եղելոյ ժամանակաց բաժանման ի միմեանց անդամոցս Քրիստոսի»²⁴, 700 տարիներ, որոնց ընթացքում աճել, խորացել է «ատելության ակտը» և նրանից ծնվող «թշնամությունն ու հայհուլանքը» դարձել են հիվանդություն և «երկրորդ բնութիւն հնացեալ սովորութեամբքն»²⁵, ծանր մի վիճակ, որը «կարօտ է բազում հոգևոր բժշկական իւղոց օժմանց, այսինքն սիրոյ գօրութեանց և ողորմութեանց»²⁶:

Հիանալի է Շնորհալու համարձակությունը կայսրին գրած իր այս առաջին նամակում, երբ անցնող 700 տարիների ընթացքում, Քաղկեդոնի ժողովից սկսած, 451-ից մինչև իր օրերը, հույների երեսով է տալիս նրանց կատարած սխալները և կրոնական անհամարժեքության վատ հետևանքները,

¹⁸ Ն. Շնորհալի, անդ, էջ 148—162:

¹⁹ Ն. Շնորհալի, անդ, էջ 148:

²⁰ Անդ, էջ 152:

²¹ Անդ, էջ 153:

²² Անդ, էջ 154:

²³ Անդ:

²⁴ Անդ:

²⁵ Անդ:

²⁶ Անդ:

¹³ Ն. Շնորհալի, անդ, էջ 144:

¹⁴ Կիրակոս Գանձակեցի, անդ, էջ 147:

¹⁵ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1410:

¹⁶ Ն. Շնորհալի, անդ, էջ 145:

¹⁷ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1411:

որ է «ստեղծումն եկեղեցեաց և սեղանոյ Աստուծոյ կործանումն և նշանաց Քրիստոսի խորտակումն և բազում նեղութիւնք պաշտօնէից և պէսպէս գրպարտութիւնք, որպէս և ո՛չ ի մէջ թշնամեաց Քրիստոսի, յորս մերձ ենք»²⁷, և այս բոլորը պատճառներ են եղել «փախչելոյ մերոց ի ձեռք», որովհետեւ «այսպիսի գործ ո՛չ միայն և զբաժանեալսն ո՛չ միառութ, այլ և զմիառութեալսն պատակոտ ի միմեանց»²⁸:

Ի՞նչ է հարկալոր, ըստ Շնորհալու, աստեղծութեան և բուսութեան բյուզանդական այս ախտը բուժելու և որոշ չափով հայ և հույն եկեղեցիները միմյանց մոտեցնելու համար. սեր, խաղաղություն, հեզություն, հանդուրժողություն և այս ներողամիտ ու քաղցր ոգով քննություն՝ վիճելի հարցերի, «ոչ հակառակութեամբ և անօգուտ բանակոտութեամբ, որպէս մինչև ցայժմ, յորոց ոչինչ օգտեցաւ եկեղեցին»²⁹:

Բանակցությունների սեղանի շուրջ, ասում է Շնորհալին, նստենք, «եթէ տնօրինեցէ Աստուած խօսիլ մեզ առ միմեանս, մի՛ եղիցի որպէս տեսնւմ առ ծառայս և ծառայից առ տեսար... այլ հաւասար ընդ հաւասարի»³⁰:

Շնորհալին հույների հետ եկեղեցական միության հարցում շեշտում է նաև հետևյալը. բանակցությունների ժամանակ մեջտեղ դնել Աստվածաշունչը, առաքելական և եկեղեցական ավանդությունները, ս. հարց գրվածքները, և ինչ դուրս է աստվածադիր այդ կանոններից, «եթէ ի դաւանութիւն հաւատոյ և եթէ յաւանդութիւնս եկեղեցոյ», վերացնել մեջտեղից, հրաժարվել այդ բոլորից և միմյանց չմեղադրել և պակասը, թերին լրացնել «միաբանական սիրով», որով և հասկանալի կլինի, թե եկեղեցիների միության այս շարժումը «աստուածային» է թէ մարդկային³¹:

Շնորհալին Կիո Էմմանվել կայսրին գրած իր սույն նամակին կցում է նաև «հաւատոյ» իր երկրորդ թուղթը, որը կոչվում է «Սահմանք հաւատոյ Հայց. եկեղեցոյ՝ գրեալ Ներսիսի կաթողիկոսի հայոց, ի խնդրոյ աստուածաւոր թագաւորին հոռոմոց Էմմանուէլի»³²:

Շնորհալին իր վերոհիշյալ «Սահմանք հաւատոյ» գրին կցում է նաև իր երրորդ գրվածքը հայ եկեղեցու ծիսական-պաշտամունքային կարգ ու կանոնի մասին, որը կոչ-

վում է «Նորին» (Ներսիսի) յաղագս աւանդութեանց եկեղեցոյ»³³:

Շնորհալին իր երկրորդ և երրորդ գրվածքներում երկրորդում էր «Գիր խոստովանութեան»-ի մէջ իր կանոնական առաջին թղթի գրածը³⁴:

Շնորհալու երկրորդ և երրորդ թղթերը իրենց ամբողջության մէջ տարբերություններ չունենին թե՛ դավանական և թե՛ ծիսական-պաշտամունքային հարցերում:

«Առաջին գիրը,—հաստատում է Օրմանյան սրբազանը,—պարզ եպիսկոպոսի մը հեղինակությունն ուներ: Մանվել պետք կըզգար կաթողիկոսին ստորագրությամբ հաստատված հիմնագիր մը ունենալ... Ներսէս կ'արտաբերէր իր տալ և իբրև եպիսկոպոս գրածը իբրև կաթողիկոս վավերացնէր»³⁵:

«Յաղագս աւանդութեանց եկեղեցոյ» կայսեր գրած իր երրորդ թղթում Շնորհալին վկայում է, որ «էին և այլևս յովազոյն պատճառք յաղագս արդարացուցանելոյ զմերս աւանդութիւն»³⁶, այսինքն հայերը ոչ թե «ինքնահաճութեամբ» բաժանվեցին այլ ազգերից, այսպէս տոնելով, «այլ՝ այլք զմերս ունելով յառաջագոյն, փոխեցին որպէս կամեցան, զոր այժմ ունին», «իսկ մերս եկեղեցի անփոփոխ զառաջնոցն պահեաց սովորութիւն»³⁷:

Ինչպէս դավանական, այնպէս էլ մեր եկեղեցու ծիսական կարգն ու ավանդությունները պահելու հարցում «Շնորհալին բարձրաբարբառ քարոզիչն է հայ եկեղեցւոյ ներողամիտ և լայնախոհ տեսության, որ եկեղեցւոյ միությունը կըմբռնէ հիմնական կետերու համաձայնության և փոխադարձ հաղորդակցության մէջ և կմերժէ տիրապետության և ստրկարար նմանողության ամեն պահանջները, որոնց վրա հաստատած են հույն և լատին եկեղեցիներ միության անհրաժեշտ պայմանները»³⁸:

Շնորհալու «Սահմանք հաւատոյ» երկրորդ և «Յաղագս աւանդութեանց եկեղեցոյ» երրորդ գրվածքները կայսրի պատգամաբեր Սմբատ իշխանի ձեռքով Հոռոմկայից 1168 թվականին ուղարկվում են Կ. Պոլիս: Սույն գրություններն արքունիքում և հունաց պատրիարքարանում մեծ հետաքրքրություն են առաջացնում, որովհետև Կ. Պոլսում «աստուածային եկեղեցոյ զխաղաղութիւնն» ավելի կարևոր էին համարում, «քան զբոլոր

²⁷ Աճ, էջ 155:

²⁸ Աճ, էջ 156:

²⁹ Աճ, էջ 159:

³⁰ Աճ:

³¹ Աճ:

³² Աճ, էջ 163—176:

³³ Աճ, էջ 177—196:

³⁴ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1416:

³⁵ Աճ:

³⁶ Ն. Շնորհալի, անդ, էջ 186—187:

³⁷ Աճ:

³⁸ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1417:

հոսմայեցոց տիեզերականութեանն յաղթութիւնն»³⁹։

Կիւ Նմմանվել կայսրը, կարդալով Յնորհալու գիրը, «գուարճանայր և բերկրէր յանձրն... նաև... Ամենայն դասք եկեղեցականացն և ամենայն թագաւորազարմ մեծի պալատանն, ... յայսկոյս, յայնկոյս ընթանային առ միմեանս ասելով, տեսէք զկաթողիկոսին հալոց խոհական ճարտարութեանն հանճար նայեցարուք ընդ շալիզս ուղիղ խոստովանութեանն ընդ որ գնալ երանելին բովանդակ զարմին. փառք Աստուծոյ որ տեսանեմք առաջնորդ եկեղեցոյ աշափսի ի նուագեալս ժամանակ»⁴⁰։

Ծնորհալու՝ կայսրին գրած նամակը, մանավանդ նրան Արևելք և Հռոմկա հրապիրելու առաջարկը՝ եկեղեցական միության հարցով զբաղվելու համար, կայսրի սրտովն էր, բայց կայսրը հունգարական և սերբիական կրիկներով՝ «արևմտական աշխարհին շփոթմամբ զբաղեալ»⁴¹, ոչ միայն չէր կարողանում Արևելք գալ, այլ նաև Ծնորհալու 1167 թվականի նամակին անձամբ պատասխանում էր, առաջին անգամ, մեծ ուշացումով, 1170 թվականին, մայիսին⁴²։ Հռոմկա ուղարկելով նաև իր պատգամավորներին՝ հանձնին «ունմ ճարտարաբան փիլիսոփայ» Թեոփիանոս մագիստրոսին և հայազգի Հովհաննես Ութման եպիսկոպոսին, «ի հարց և ի փորձ, որպէս զի ամենևին ի վերայ հասցէ ճշմարտապէս կամաց Հայաստանեայց՝ թէ՛ ախորժելի՞ է նոցա միաորութեանն խընդիր»⁴³։

Հռոմկայի Հայրապետանոցում Ծնորհալու և Թեոփիանոս մագիստրոսի միջև տեղի է ունենում վիճաբանություն։ Ծնորհալին Քրիստոսի «բնությանց» հարցում պաշտպանում է եկեղեցու մեծ հայրերի և մանավանդ Կյուրելի Ալեքսանդրացու ծանոթ բանաձևը՝ «մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ», իսկ Թեոփիանոսը չէր ընդունում կյուրելյան բանաձևը. «առ այս ոչ կամէր տեղի տալ ասելոյ անճառ միաորութեանն մի բնութիւն» և պնդում էր «զերկուց բնութեանցն յատկութիւն անշփոթ» քաղկեդոնական բանաձևի վրա։ Ծնորհալին, սակայն, վճռականորեն «երկրորդմբքն սպառազինէր», այսինքն Քրիստոսի երկու բնութեանց հարցում «միությունը պաշտպանելով՝ Նեստորի դեմ և անշփոթությունը՝ Եվտիքեսի դեմ»⁴⁴։

Վիճաբանությունները վերջնական ու հրատակ որոշման չհասան։ Ծնորհալին այս առթիվ կայսրին գրեց իր երրորդ նամակը 1170 հոկտեմբերին դարձյալ, «վասն ճշմարիտ դասանութեան հաւատոյ Հայց. եկեղեցոյ»⁴⁵։

Ծնորհալու այս նամակից հետո էլ անցնում է երկու տարի։ Կայսրը զբաղվում էր վենետիկցիների դեմ պատերազմելով, միաժամանակ, որպէսզի «հալոց կաթողիկոսին նամակն ու ընթացքը կշռեր, միության գործին մասին գործնական ծրագիր կազմեր և զայն վերջացնելու ձեռնարկեր»⁴⁶։

1172 թվականի վերջերին Հռոմկա էին հասնում կրկին անգամ կայսրի պատգամավորները՝ Թեոփիանոս մագիստրոսն ու Ութման եպիսկոպոսը՝ Ծնորհալուն բերելով կայսրի և Միքայել պատրիարքի նամակները, «յաղազս նոյն խնդրոյ միաբանութեան երկաթանջիւրոց ազգաց եկեղեցոյ ի Տէր մեր ի Քրիստոս»⁴⁷, «բանակցությունները շարունակելու, և եթե հաջողեին, ավարտելու պաշտոնով... և բանաձևելիս առաջարկությանց ցուցակ մը, ինը գլուխներու վերածված»⁴⁸։

Կայսրի նամակը, միաժամանակ, առաջարկում էր Ծնորհալուն՝ ժողով գումարել, ընդունել իրենց ներկայացրած հետևյալ ինը «գլխակարգեալք խնդիրք-ը «սակս միաբանութեան»։

Նշովել «մի բնութիւն» դավանողներին, ընդունել «երկու բնութիւն», «երկու կամք», «երկու ներգործութիւն» քաղկեդոնական բանաձևը, «Սուրբ Աստուած» երգից վերացնել «որ խաչեցար» բառերը, տոները հույների հետ կատարել, մեռողը ձեթից պատրաստել, պատարագին խմորուն հաց և ջրախառն բաժակ գործածել, ընդունել Դ, Ե, Զ, և է «տիեզերական» ժողովները և հալոց կաթողիկոսի ընտրությունը նեթարկել հունաց կայսրի հավանությունը։

Ծնորհալուն գրված Միքայել պատրիարքի նամակում էլ շեշտվում էր միաբանության անհրաժեշտությունը և հայտարարվում էր, թե «սուրբ և առաքելական եկեղեցին (իմա՝ բյուզանդականը) զգիրկս իր պարզեալ ունի ձերում սրբութեանդ և է պատրաստ ի ձեր ընդունելությունդ»⁴⁹։

Կայսրի և պատրիարքի առաջարկած ինը գլուխները «կատարելապէս հալ եկեղեցին հոռոմացնելու նպատակ ունեին և կերկի թե հույներ միամտորեն հավատացած էին, թե Ներսեսի միության փափաքը պիտի կարե-

³⁹ Ն. Ծնորհալի, անդ, էջ 210։

⁴⁰ Անդ։

⁴¹ Ն. Ծնորհալի, անդ, էջ 196։

⁴² Անդ, էջ 196—198։

⁴³ Անդ, էջ 196։

⁴⁴ Անդ, էջ 198։

⁴⁵ Անդ, էջ 198—209։

⁴⁶ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1424։

⁴⁷ Ն. Ծնորհալի, անդ, էջ 212—219։

⁴⁸ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1431։

⁴⁹ Ն. Ծնորհալի, անդ, էջ 218։

նար մինչև իր եկեղեցին փոփոխելու հասնիլ»⁵⁰:

Այս բոլորից հետո Ծնորհալու քրիստոսաձավալ ու բարի հոգին վրդովվեց, փշրվեց, երբ իբր պատասխան իր երեք թղթերի, ընդունեց հույների այս 9 գլուխ առաջարկները, որպես պայման եկեղեցական միության, առաջարկներ, որոնց նպատակն էր դավանական, ծիսական ու վարչական հոգի վրա վերացնել հայ եկեղեցու անկախությունն ու ինքնագլխությունը: «Ո՛չ գիտեք, որոյ հոգւոյ էք դուք», մտածում էր Ծնորհալին:

Կայսրը, Միքայել պատրիարքը և հույների Սինոդը այսպես էր հասկանում հայ-հույն եկեղեցական միության հարցը:

Ծնորհալին այս առթիվ կայսրին և հունաց պատրիարքին գրած իր նամակներում շեշտում էր որ հավատոս և ծիսապաշտության մեջ ազգային տարբերություններն ու ավանդությունները եկեղեցական հարաբերության մեջ վճռական նշանակություն չունեն, և դրանք երբեք պետք չէ դառնան հիմք հաստատության և ազգային թշնամության, ինչպես մարմնի սև կամ սպիտակ գույնը «ոչինչ վնասեն զմարմին, յորժամ բնութիւնն առողջ իցէ նոյնպէս և որք զհաւատն առողջ ունիցին, չէ ինչ վնաս ոգւոց՝ տօնից կամ այլ ինչ աւանդութեանց եկեղեցւոյ զանազանութիւն» (Ն. Ծնորհալի, անդ, էջ 188):

«Միտքե իսկ անցնելիք բան չէր, որ Ներսես և հայեր կարենային այդ պայմաններու ներքև միաբանություն կնքել և առաջարկյալ գլուխները ընդունիլ... Ծնորհալի Հայրապետը երբեք իր շնորհալի կերպերը ձեռքէ չըթողլով՝ պատասխանում էր հույներին, թե ինքը «առանց ազգային ժողովի և արևելյան եպիսկոպոսներու և վարդապետներու հետ համաձայնության, պատասխան չէր կրնար տալ»⁵¹, որովհետև, գրում էր, թե «աւանդութիւնն եկեղեցւոյ մեր գոր ունիմք, ի վկայութենէ Աստուածաշունչ գրոց հաստատեալ են», թե հայ եկեղեցու ուղղափառությունը «ի հարց անտի իջանէ» և հայ եկեղեցին «ոչ իբր ի մոլորութենէ դառնայ ի ճշմարտութիւն», և թե Հայրապետական Աթոռը զբտնդվում է հայրենիքից դուրս, օտարության մեջ, «ի մէջ այլասեփից, և աշխարհ մեր լանօրինաց ի ստրկութիւն մատնեցաւ, սակայն հիմն հաստատութեան մեր նոքա են (արեւելյան վարդապետները) և գլխոյն (իրեն՝ Ծնորհալուն) անհնար է առանց անդամոցն գործոյ իրիք կատարումն առնել»⁵²:

Կայսեր և Միքայել պատրիարքի նամակներին պատասխանելուց հետո, Ծնորհալին

Հոռովկայում ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու հրաման էր տալիս. «զի ամենեքին ի միասին եկեալք եպիսկոպոսք և վարդապետք, հարք վանաց ճգնաւոր կրօնաւորօք առ ի քննել զխնդիրն խաղաղութեան, և ամենեցուն միաբան պատասխանել»⁵³:

Սակայն, 1173 թվականի օգոստոսի 13-ին Հոռովկայում, հինգշաբթի օրը, ծանրորեն տկարացած վերջին ջերմախտից, վախճանվում էր ս. Ներսես Ծնորհալին, 72 տարեկան հասակում, և թաղվում իր եղբոր՝ Գրիգոր Գ. Պահլավունի կաթողիկոսի կողքին, «եւ մնայր այս գործ անկատար մինչև ցայս վայր»⁵⁴:

Ծնորհալու մահը մեծ վիշտ է պատճառում նաև հույներին և կայսրին. «Վշտանայր բարեպաշտ արքայն և հառաչանօք ասէր. մեծ զգայարան և արթուն բարձաւ այսօր յեկեղեցւոյ Աստուծոյ, զրկեցան Հայաստանեայք յերկրորդ Լուսաւորչէն իրեանց...»⁵⁵:

Կայսրը հրահանգում է Ծնորհալու հիշատակը սուրբ պահել. «Մեք զարժանի յիշատակի անուն քո ընդ առաջին սրբոցն դասակարգեմք տօնախմբելով ուրախութեամբ ի Քրիստոս, և պատուէր հրամանի ետ ի թագաւորական քաղաքին եկեղեցիսն՝ յիշատակել զնա ընդ առաջին սուրբսն տօնախմբութեամբ»⁵⁶:

«Քանզի այրն իմաստուն ո՛չ եթէ խոհական բանին և գիտութեանն պատմութեամբ հիացուցանէր զնոսա, այլ առաւել ի սբանչելի վարուցն պատմութիւն... զնեզահայեցողութիւն հոգւոյ և զպարկեշտութիւն անձինն և զճգնաւորական կրօնան...»:

Այսպես ջուրն ընկալ եկեղեցական միության հարցը հույների մեղքով: Օրմանյան սրբազանը, իրեն հատուկ ընդգրկումով, ծավալուն խորաթափանցությամբ ու թափով, քննության առնելով Ծնորհալու օրով եկեղեցական միության ի նպաստ թափված ջանքերը ու դրանց ձախողումը, եզրակացնում է. Ծնորհալին «արտի կսկիծով կնկատեք քրիստոնեության անջատումները և անոր գործնական վնասները կտեսներ իր աչքին առջև Հոռովկայի դիտանոցն, որուն ստորոտը հույներ և լատին և հայեր անհաշտ կերպով իրարու դեմ կմրցեին և իրարու վնասելու և իրար կործանելու կաշխատեին: Ներսես, վեհ ու բարձր զգացումներով վառված սիրտ մը քրիստոնեական միավորությունը իբր միայն պայման կնկատեք այդ չարիքին...

⁵⁰ Անդ, էջ 227:

⁵¹ Ն. Ծնորհալի, անդ, էջ 227:

⁵² Անդ, էջ 228:

⁵³ Անդ:

⁵⁰ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1432:

⁵¹ Անդ, էջ 1438:

⁵² Ն. Ծնորհալի, անդ, էջ 219—221, 222—227:

Ներսես չէր ընդուներ եկեղեցի մը՝ տեր, որ հրամայե, և եկեղեցի մը՝ ծառա, որ հնազանդի, եկեղեցի մը, որ ինքզինքը ուղղության կանոն կարծե և եկեղեցի մը, որ մյուսը ընդօրինակելու պարտավորվի...: Ներսեսի տեսությամբ պետք չէր որ եկեղեցիներեն ոչ միև թրիստոնեությունը իբր իր սեփական ստացությունը ըմբռներ և ոչ ալ իր դրությունը իբր ամենուն պարտավորիչ առաջարկեր, այլ ճշմարտությունը պիտի հաստատվեր մասերու միավորության մեջ:

Այս դրությունը իսկապես և տիրապես հայադավան եկեղեցվի սկզբունքն է, որուն ո՛չ հունադավանը կմոտենա և ո՛չ ալ հռոմեադավանը կհավանի. բայց Ներսես իր բարեմտության մեջ կկարծեր թե հնարավոր է զանոնք համոզել...

Ներսեսի զգացած միությունական ձգտումը, ճշմարիտ թրիստոնեի անկախ զգացումն էր, գուտ հայադավանություն էր, և չենք գիտեր թե ինչպես անոր մեջ ոմանք հունադավանություն տեսան և ոմանք ալ՝ հռոմեադավանություն գտան... Ներսես անկեղծ և ճշմարիտ և բոլորակվեր փափաքող մըն էր, որ Քրիստոսի եկեղեցին պառակտող բաժանումը վերացվեր և իրարու դեմ մրցող չորս ճյուղերը հայն ու ասորին, հույն ու լատին դադարեին իրարու դեմ պայքարել... և իրարու համաձայնեին Էսկան և դավանական կետերու մեջ, մտքի և ուղղության համաձայնությամբ, բանաձևերն ու բացատրությունները ազատ թողլով յուրաքանչյուրին, բայց իրար հանդեպ միշտ սեր ունենան:

...Ընդհանրապես իր միությունական ձգտումներուն մեջ, թրիստոնեական և ավետարանական սկզբունքներուն հետ՝ ազգասիրական և քաղաքագիտական զգացումներ ալ ուներ և իր տառապալ և վարատական հայ ազգին համար իսկական օգնություն և գործություն մը կփնտրեր, թրիստոնեական համերաշխ միության մեջ, աշխարհիս մեջ խաղաղություն, բարօրություն և ապահովություն կփափաքեր հայթայթել իր վշտակիր հոտին:

Մենք չպիտի վարանինք հռչակել Ընդհանրապես իբր հայ եկեղեցվի անկեղծ ախտան և հայադավան դրության ճշմարիտ ներկայացուցիչ, որ ավելի ճշգրտությամբ գիտցած է գծել և ճշտել մեր ազգային եկեղեցվույն ուղղությունը⁵⁷ (Ընդգծումը մերն է — Ա. Հ.):

Ամենայն ինչ ասվել է այստեղ հրաշալիորեն Ընդհանրապես միությունական ձգտումների և ջանքերի տրամաբանական, ճիշտ ու հայեցի մեկնաբանությամբ: Ընդհանրապես գծած ազգային-եկեղեցական այդ ուղղությունից

հետագայում երբեք չի շեղվել հայ եկեղեցին:

Ի՞նչ է այսօր Ընդհանրապես պատգամը, դասը մեզ, իր մահական 800-ամյակի առիթով:

Ընդհանրապես օրով հայ և մյուս եկեղեցիների միջև գոյություն ունեցող միջեկեղեցական հարաբերությունների փշոտ, ցավալի պատմության 700 տարիներ: Իսկ այսօր՝ 1500 տարիների տխուր պատմություն ունի այդ հարաբերությունը:

Բայց ժամանակները փոխվել են. փոխվում են նաև շատ մտայնություններ: Կյանքը, հասարակությունը մշտական շարժման ու փոփոխման օրենքով են ընթանում:

Ժամանակաշրջանը, ուր ապրում ենք, էկոմենիկ շարժման դարն է:

Հայ եկեղեցին, Մայր Աթոռի գլխավորությամբ, անդամ է եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդին և ակտիվորեն մասնակցում է միջեկեղեցական հարաբերությունների համաժողովներին:

Այս առթիվ երախտագիտությամբ պետք է արձանագրել Հայոց Հայրապետի, մեր օրերի Վազգեն Ա. Ընդհանրապես եկեղեցիների միության մասին գրած 1965 թվականի հունիսի 4 սրբատառ կոնդակի հետևյալ մտքերը, կոնդակ, որը գրվել է Ներսես Ընդհանրապես եկեղեցիների միության սկզբունքներով և օրմանյանական թափով ու համոզմունքով...:

«Եկեղեցին, իբրև աստվածային նախախրճամության գործ, անշուշտ մեկ է և տիեզերական, սակայն այդ աստվածային տնօրինության իրազորմունք երկրի վրա զգեցած է և կզգենու արտաքին տարբեր տարազներ, համաձայն ժողովուրդներու հոգեկան դիմագծության և Աստուծո խոսքը ընկալելու և ապրելու կերպին, և համաձայն պատմական իրադրությանց ու ավանդություններուն, որոնց մեջ ծնած ու աճած են եկեղեցիները:

Այս երկու հազար տարիներու ընթացքին, թրիստոնեությունը, եկեղեցիները հաճախ կործք տված են արտաքին ալեկոծումներու և ներքին հակամարտություններու և պառակտումներու, և երբեմն նույնիսկ թշնամական փոխադարձ գործողություններու, սակայն, Աստուծո ողորմությամբ, անոնք կարողացած են հասնիլ խաղաղության ափին, շարունակելով իրենց սրբազան առաքելությունը, ամեն մեկը իրեն սահմանված հոտին մեջ:

Մեր օրերուն, փա՛ռք Ամենակալին, այլևս չկան ոչբարեկամական դրսևորումներ եկեղեցիներու միջև: Այլևս ոչ ոք չի մտածեր հին վեճերու և հակառակությունների մասին: Այսօր բոլոր եկեղեցիները, բոլոր թրիստոնեաները կիսոսին փոխադարձ հաճության մասին, գործակցության մասին, միության մասին:

⁵⁷ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1413, 1414, 1442, 1443:

Հայաստանյայց առաքելական ա. եկեղեցին դավանաբանական հարցերու նկատմամբ իր մտածելակերպով ու բանաձևումներով թեև կմնա անշեղ ու հաստատ իր ավանդական ուղղափառ դիրքերուն վրա, սակայն, ինչպես անցյալի մեջ, այսօր ալ կատաշնորդվի «**Միություն ի կարևորս և ազատություն լերկբայականս**» հին ու բարերար սկզբունքով: Ուրեմն հույժ ցանկալի է, որ քույր եկեղեցիներու հետ մենք շարունակենք պահպանել ու մշակել իրավ քրիստոնեական եղբայրական կապեր, մեր մայր եկեղեցվո և մեր լուսաբնակ հայրապետներու ոգիով, եկեղեցիներու միջև միությունը տեսնելով ի Քրիստոս սիրո մեջ, փոխադարձ ճանաչման ու գնահատման մեջ, սերտ գործակցության մեջ:

Դավանաբանական, քրիստոսաբանական կամ այլ խնդիրներ այլևս արգելք չեն և ոչ ալ պայման՝ եկեղեցիներու սիրալիր հարաբերությանց ու եղբայրական գործակցությանց: Դավանաբանական դիրքերու վերաբնականության ու միակերպումի ճանապարհով միությունական փորձերը տակավին կանխահաս են: Այսօր նման փորձեր կրնան դուրս բանալ նոր վեճերու, նոր անհասկացողություններու և իրարամերժ դրսևորումներու: Հիշենք, որ անցյալի մեջ հաճախ, միության մասին մարդոց տեսակետներն են եղած քրիստոնեական ճշմարիտ սիրո և միության ոգին խափանողը:

Վերաքննել ու փոփոխել տասնյակ մը և ավելի դարերու հողովույթով հաստատված կանոններ ու դավանաբանական բանաձևեր, նվիրագործված ավանդություններ ու ծիսական կերպեր, վստահորեն շփոթություն և դժգոհություն պիտի հառաջացնեն հավատացյալ ժողովուրդի գիտակցության մեջ, և տկարացում սիրո և հավատարմության՝ դեպի մայր եկեղեցին, և հետևաբար քրիստոնեական հավատքի տկարացում ժողովուրդի հոգեբանության մեջ, ի մասնավորի ազգային եկեղեցիներու պարագային:

Մեր եկեղեցվո ծագման, կազմավորման ու զարգացման պատմության ու ավանդություններուն և մեր ժողովուրդին հատուկ կրոնական ապրումներու դրսևորման կերպերուն մեջ մենք կգտնենք մեր ազգային եկեղեցիին քրիստոնեական հարազատությունը և վավերականությունը:

Ազգի մը բազմադարյան կյանքի փորձով մարմին առած ու կյանքի ձև ստացած ավանդությունները, հոգեբանությունը և աստվածաբանական մտածելակերպը շատ ավելի զորավոր են ու վավերական, քան տեսական մեկնությունները, ինչքան ալ տրամաբանական թվին անոնք վերացական մտածումի առջև:

Հայ եկեղեցին չի կրնար անտեսել նաև իր գոյության ու իր առաքելության ազգային նկարագիրը: Մանավանդ ի սկիզբու աշխարհի ցրված հայ ժողովուրդի համար, հայ եկեղեցին իր ինքնուրույն դավանաբանությամբ, ավանդություններով, իր ազգային լեզվով ու ծեսերով, իր անկախ ու ժողովրդապետական կազմակերպությամբ, ազգապահպանման հզոր ազդակ և ինքնապաշտպանության ամուր վահան կհանդիսանա այսօր, երբ մեր ժողովուրդի ավելի քան կեսը և մեր նվիրապետական պատմական Աթոռներու չորսեն երեքը կգտնվին մայր հայրենիքի սահմաններեն դուրս:

Հետևաբար եկեղեցիներու միությունը մենք կըղծանք իրականացած տեսնել հավատալով, թե Քրիստոսով և ա. Ավետարանով մեկ է եկեղեցին, և թե պատմական ազգային եկեղեցիներու գոյությունը, այնպես ինչպես անոնք կան այսօր, չի հակասեր և չի ծխտեր Քրիստոսով մեկությունը ընդհանրական եկեղեցիին:

Մեր օրերու, եկեղեցիներու միության գաղափարը և առաջադրանքը պետք է բանաձևվել իբրև միություն մը Քրիստոսի սիրույն մեջ, եղբայրական հարաբերությանց մշակումով ու սերտ գործակցությամբ, փոխադարձ հանդուրժողության, հարգանքի ու հավասարության պայմաններու մեջ, ամեն եկեղեցի պահելով իր դավանաբանական մտածելակերպը, իր ավանդությունները և իր ինքնագլուխ անկախ ղեկավարությունը:

Եկեղեցիներու միության գաղափարը, մեր դարաշրջանին համար, օգտակար ձևով և բավարար չափով իրագործված է Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդի շարժման հիմնական սկզբունքներով, որոնք բանաձևվեցան 1961-ին, Դեհլիի համագումարին: Ամենքս հոգեպես մխիթարված ըլլալու ենք, եթե աշխարհի բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիները, առանց խտրության, անկեղծորեն միանան և հավասար հեղինակությամբ եղբայրաբար գործակցին, մեր օրերուն՝ քրիստոնյա եկեղեցիները և համայն մարդկությունը հուզող կենսական հարցերու լուծման ճանապարհին: Եթե մեր սերունդը այդ իրականացնե, արդեն պատմական մեծ հաջողություն մը արձանագրած պիտի ըլլա Քրիստոսի մի և ընդհանրական ա. եկեղեցին:

...Բոլոր պատմական եկեղեցիներու իմացության, ներշնչումի և ապրումի բյուրեղացած, առարկայացած այդ արտահայտությունները կկազմեն այն համաքրիստոնեական գանձարանը, որ իր ամբողջությամբ միայն, իր այլազանությամբ ու բազմերանգությամբ, նույնիսկ երբեմն իր հակասություններով, կարտացոլե լիության տիեզերքը Աստուծո խոսքին և կնառագայթե

փառքը Քրիստոսին, մտածումի տարբեր ձևերով, զգացումի տարբեր երանգներով, տարբեր լեզուներով, տարբեր դաշնավորումներով:

Պատմականորեն զարգացած ամեն քրիստոնեական եկեղեցի իր սուրբերով, իր դավանությամբ, իր ավանդություններով, իր գրականությամբ և իր արվեստով, ուրույն և անկրկնելի ապրող հուշարձան մըն է, կենդանի խոսք մըն է, վավերական վկայություն մըն է՝ «վասն մեծի փառացն Աստուծոյ»:

Պետք է սրբությամբ պահել, պահպանել զանոնք ամբողջ, անխառն ու անալլալ, առանց հովտ մը իսկ ավելցնելու կամ պակասեցնելու: Պետք չէ աղքատացնել, պետք չէ տկարացնել, պետք չէ գունազերծել Քրիստոսի եկեղեցին:

Ինչքան իրավ ավետարանական հոգի կա, ինչքան մարդկային ճշմարտություն և ինչքան ողջմտություն՝ մեր երանաշնորհ Խրիմյան Հայրիկի բոլորիս ծանոթ այն պարզ ու վճիտ պատկերին մեջ, որով քրիստոնեական եկեղեցիները կնամանցներ մեծ ծաղկեփունջի մը, ուր ամեն մեկ ծաղիկ իր ուրույն գույնը ունի, իր ուրույն երանգը և իր

ուրույն բույրը, բոլորը մեկտեղված Քրիստոսի սիրո կապով:

Այսօր, եթե կա բան մը, որ մենք՝ քրիստոնյաներս և աշխարհի եկեղեցիները պետք է իրոք փնտրենք՝ այդ Քրիստոսի սերն է»:

Հայրապետական իր սույն կոնդակով Հայոց Հայրապետը հստակորեն արտահայտում էր նաև հայ եկեղեցու, մեր հոգևորականության և հավատացյալ հայ ժողովրդի զգացմունքը «եկեղեցիներու ցանկալի միության գաղափարին վերաբերյալ», և որպես գերագույն պետն ու գլուխը հայ եկեղեցու նվիրապետության, հրահանգում էր ու հորդորում «բանիվ և գործով ընթանալ մեր լուսաբնակ նախնյաց մեզի ավանդ թողած նախապարհեն, անշեղ ու անաստան պահելով մեր առաքելական ու ազգային եկեղեցին, և անկեղծորեն, խնդությամբ գործել, իրականացած տեսնելու համար բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիներու միությունն ու եղբայրությունը Քրիստոսի կենարար սիրով»⁵⁸:

Արժան և իրավ:

Խոստովանիմք և հետևիմք:

⁵⁸ Վազգեն Ա. Հայրապետ Հայոց, գիրք երկրորդ, Մայր Աթոռ ս. Էջմիածին, 1968, էջ 34—38:

